

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ | ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΜΕΝΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Ταξίδια στο Αιγαίο με πλοηγό την Ιστορία

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ευγενία Δρακοπούλου – Δημήτρης Δημητρόπουλος

ΑΘΗΝΑ 2015

Ταξίδια στο Αιγαίο

με πλοηγό την Ιστορία

© ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ / ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

Λεωφ. Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα
Τηλέφωνο: (+30) 210 7273554,
Τηλεομοιοτυπία: 210 7246212
Ηλεκτρονική διεύθυνση: iiie@eie.gr

ISBN 978-960-9538-30-5
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ / ΕΙΕ

ISBN 978-618-81781-0-6
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΜΕΝΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ | ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΜΕΝΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Ταξίδια στο Αιγαίο με πλοηγό την Ιστορία

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ευγενία Δρακοπούλου – Δημήτρης Δημητρόπουλος

ΑΘΗΝΑ 2015

Θεσσαλονίκη

Βόλος

Πειραιάς

Ναύπλιο

Σύρος

Μύκονος

Πάτμος

Πάρος

Νάξος

Μήλος

Σαντορίνη

Χανιά

Ρέθυμνο

Ηράκλειο

Μυτιλήνη

Χίος

Κως

Ρόδος

ΑΙΓΑΙΟ
ΠΕΛΑΓΟΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

<i>Πρόλογοι</i>	
Γιώργος Ανωμερίτης	9
Ταξιάρχης Κόλιας	11
<i>Εισαγωγικό Σημείωμα</i>	
Ευγενία Δρακοπούλου – Δημήτρης Δημητρόπουλος	13
<i>Άγγελος Χανιώτης</i>	
Πειραιάς. Ένας έμπορος από την Κύπρο φτάνει στον Πειραιά του Περικλή	17
<i>Ευτυχία Δ. Λιάτα</i>	
Ναύπλιο. Ανάπλι: καστροπολιτεία-ζωγραφιά, τραγούδι κι ιστορία	31
<i>Κώστας Γ. Τσικνάκης</i>	
Χανιά. Το δίλημμα	47
<i>Ευγενία Δρακοπούλου</i>	
Ρέθυμνο. Ένα εργαστήριο ζωγράφων στα τέλη του 16ου αιώνα	61
<i>Αγγελική Πανοπούλου</i>	
Ηράκλειο. Ο αρμιράλιος	73
<i>Άννα Μιχαλίδου</i>	
Σαντορίνη. Το όνειρο του Επιφάνη από τη Σαντορίνη	85
<i>Δημήτρης Δημητρόπουλος</i>	
Μύκονος. Στη Μύκονο, την αυγή του 18ου αιώνα	97

Γιώργος Ανωμερίτης Νάξος. Η άφιξη της κόρης του Ηγεμόνα στο λιμάνι της Νάξου και οι γάμοι της στο Κάστρο	107
Χρήστος Λούκος Σύρος. Ημέρες εξέγερσης στην Ερμούπολη της Σύρου (1862)	123
Μαρίνα Λουκάκη Πάρος. Η ερημίτισσα	139
Ευγενία Δρακοπούλου Μήλος. Η Μαρίτσα της Μήλου	149
Ευθύμιος Νικολαΐδης Ρόδος. Ιστορία ενός ναυαγίου	163
Χαρίκλεια Παπαγεωργιάδου Κως. Casa Romana	175
Ζήσης Μελισσάκης Πάτμος. Ό βλέπεις γράψον εις βιβλίον	187
Αικατερίνη Δερμιτζάκη Χίος. Χιώτικες αναμνήσεις	201
Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάρης Μυτιλήνη. Ο τελευταίος Γατελούζος θυμάται	215
Ντίνα Μουστάνη Βόλος. Η υποδοχή του Βασιλιά	227
Αναστασία Τούρτα Θεσσαλονίκη. Στιγμές από τη ζωή στη Θεσσαλονίκη στα μέσα Σεπτεμβρίου του έτους 1353 μ.Χ.	239
Οι συνεργάτες του τόμου	253

Πρόλογος

του Προέδρου και Διευθύνοντος Συμβούλου του ΟΛΠ Α.Ε.

Το 2015 είναι μια σημαντική χρονιά για το Λιμάνι του Πειραιά, τα λιμάνια του ελληνικού λιμενικού συστήματος και την πρωτοπόρα στην παγκόσμια σκηνή ελληνική ναυτιλία. Πρώτον, γιατί θα εορτασθεί στον Πειραιά η Ευρωπαϊκή Ημέρα Ναυτιλίας και δεύτερον, γιατί θα συνέλθει η Γενική Συνέλευση και το ετήσιο Συνέδριο του Οργανισμού Λιμένων Ευρώπης (ESPO), επίσης στον Πειραιά.

Τα λιμάνια είναι μηχανές ανάπτυξης για την οικονομία κάθε χώρας και διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη μεγέθυνση της ευρωπαϊκής οικονομίας, αφού οι θαλάσσιες μεταφορές από και προς την Ευρώπη από τρίτες χώρες διεξάγονται κατά 90% με μεταφορικό μέσο το πλοίο.

Από τα αρχαία χρόνια τα λιμάνια υπήρξαν χώροι πολλαπλών δραστηριοτήτων και γύρω από αυτά ορθώθηκαν σημαντικές πόλεις. Δεν είναι τυχαίο, ότι όλες οι μεγάλες πόλεις της παγκόσμιας ιστορίας οικοδομήθηκαν στις όχθες ποταμών και στις 16 ακτές θαλασσών, προσδίδοντας μέσα από τις μεταφορές και το εμπόριο δύναμη και ισχύ σε πόλεις και κράτη.

Τα λιμάνια όμως υπήρξαν και φορείς πολιτισμού με πολυπολιτιστικά χαρακτηριστικά, αφού η λειτουργία τους και τα πλοία που εξυπηρετούσαν στηριζόντουσαν στη μίξη πολλών εθνοτήτων, θρησκειών και γνώσεων.

Τα λιμάνια υπήρξαν οι ανοιχτές πύλες για την είσοδο και την έξοδο όχι μόνο εμπορευμάτων, αλλά και νέων ιδεών. Η ναυτική τεχνολογία, η θαλασσοπορία και η χαρτογραφία υπήρξαν από τις πρώτες επιστήμες, παράλληλα με την ανάπτυξη των μαθηματικών και της αστρονομίας, που ενίσχυσαν τη ναυσιπλοΐα.

Σήμερα που οι αρχές της ανταγωνιστικότητας, της διαφάνειας, της προστασίας του περιβάλλοντος, της ασφάλειας και της ποιότητας υπηρεσιών κυριαρχούν, στις ευρωπαϊκές λιμενικές πολιτικές οφείλουμε, μαζί με την εταιρική κοινωνική ευθύνη και το σεβασμό στις αυτοδιοικητικές αρχές των

επιλιμένιων πόλεων, να προωθήσουμε τον πολιτισμό και τις πολιτιστικές δραστηριότητες μέσα στους χερσαίους χώρους των λιμανιών.

Στα βιβλία αυτά, με τίτλο «Ταξίδια στο Αιγαίο και το Ιόνιο με πλοηγό την Ιστορία», τα οποία εκδίδονται με αφορμή τα δύο προαναφερθέντα γεγονότα, το Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του ΕΙΕ προετοίμασε με τη συνήθη του υπευθυνότητα, ένα υπέροχο ταξίδι μύθων και γεγονότων στα λιμάνια της χώρας. Για να υποδειχθεί για μια ακόμα φορά ο διαχρονικός ιστορικός τους ρόλος στην ανάπτυξη και τον πολιτισμό της χώρας.

Γιώργος Ανωμερίτης

Πρόλογος

του Διευθυντή του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών

Ο κορμός της Ελληνικής Χερσονήσου και τα νησιά του αρχιπελάγους προς Ανατολάς και εκείνα του Ιονίου προς Δυσμάς, που τον περιβάλλουν, διαθέτουν ένα μεγάλο αριθμό λιμένων, οι οποίοι από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα διαδραματίζουν έναν σημαντικότερο ρόλο στη διακίνηση ανθρώπων, αγαθών, ιδεών και γενικότερα του πολιτισμού.

Η ενασχόληση με την Ιστορία των ελληνικών λιμανιών αποτελεί συνέχεια μελέτη ενός από τους αρχαιότερους πολιτισμούς. Η επίσκεψη και μόνο στα ηπειρωτικά ή νησιωτικά λιμάνια διεγείρει το ενδιαφέρον για την αναζήτηση του παρελθόντος τους, για την παρακολούθηση της εξέλιξής τους στο διάβα των αιώνων.

Το Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, ο κυριότερος φορέας οργανωμένης και στοχευμένης ιστορικής έρευνας της χώρας, το οποίο προήλθε από την προ διετίας συνένωση των τριών καθιερωμένων Ινστιτούτων του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας, Βυζαντινών Ερευνών και Νεοελληνικών Ερευνών), στο πλαίσιο της πολιτικής του –παράλληλα προς το κυρίως έργο του και μέσω αυτού– να προσεγγίζει την ευρύτερη κοινωνία, ανέλαβε ευχαρίστως τον ρόλο του πλοηγού στην Ιστορία των ελληνικών λιμανιών.

Γνωρίζοντας το ειδικό ενδιαφέρον για τον πολιτισμό του Προέδρου και Διευθύνοντος Συμβούλου του Οργανισμού Λιμένος Πειραιώς, κυρίου Πώργου Ανωμερίτη, το Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών πρότεινε την έκδοση δύο τόμων αφιερωμένων αντιστοίχως στα λιμάνια του Αιγαίου και του Ιονίου πελάγους. Η κυρία Ευγενία Δρακοπούλου, διευθύντρια ερευνών του Ινστιτούτου μας, που είχε και την αρχική ιδέα, σε συνεργασία με τον διευθυντή ερευνών του ίδιου Ινστιτούτου κύριο Δημήτρη Δημητρόπουλο, συγκρότησαν ομάδα επιστημόνων, ιστορικών, φιλολόγων και αρχαιολόγων, για τη συγγραφή των κειμένων. Η προέλευσή τους όχι μόνο από το

ΠΕ αλλά και από τα Πανεπιστήμια και τις Εφορείες Αρχαιοτήτων της χώρας εξασφαλίζει τόσο τη διαχρονικότητα όσο και την πολυθεματικότητα. Τα κείμενα αυτά απευθύνονται με πρωτότυπο και εύληπτο τρόπο σε ένα ευρύτερο κοινό που επισκέπτεται τα ελληνικά λιμάνια και συνδυάζουν την τεκμηριωμένη ιστορική γνώση με την ελεύθερη αφήγηση και τη λογοτεχνική έμπνευση.

Ελπίζουμε ότι ο ανά χείρας τόμος θα αποτελέσει έναν *συνέκδημο* του ταξιδιώτη.

Ταξιάρχης Κόλιας

Εισαγωγικό σημείωμα

Η Ιστορία, που συνέβη, και η μυθοπλασία ως Ιστορία, που θα μπορούσε να είχε συμβεί, πρωταγωνιστούν στον τόμο αυτό. Δεκαοκτώ προορισμοί – δεκαοκτώ πραγματικές ιστορίες ή μυθοπλασίες για τα λιμάνια του Αιγαίου, που στη σύγχρονη εποχή συνιστούν τους χώρους υποδοχής των ταξιδιωτών, τις ανοικτές πύλες εισόδου στις φυσικές ομορφιές, στα προϊόντα, στον πολιτισμό, στην ιστορία του τόπου.

Ο νησιωτικός χώρος του Αιγαίου και τα γειτονικά παράλια σχηματίζουν μια γεωγραφική ενότητα που ορίζεται από τη θάλασσα. Κύριο γνώρισμά της είναι η κατάτμηση σε δεκάδες μικρά ή μεγάλα κατοικημένα νησιά και εκατοντάδες νησίδες ή ακατοίκητες βραχονησίδες αλλά και σε πόλεις και παράκτιους οικισμούς, απολήξεις της ηπειρωτικής ενδοχώρας, των οποίων η επικοινωνία επί αιώνες διεξαγόταν προνομιακά με πλοία. Η ιστορία των κατοίκων του Αιγαίου είναι ένας διαρκής αγώνας να δαμάσουν τη γεωγραφία, να υπερνικήσουν τα εμπόδια που θέτει η θάλασσα, να μετατρέψουν τη δυσκολία σε δύναμη, επικοινωνία, πλούτο.

Πέρα από τα γενικά γνωρίσματα της νησιωτικότητας, οι ιστορικές τύχες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε νησιού, όπως το γεωφυσικό ανάγλυφο, το μέγεθος ή η απόσταση από τις γειτονικές ηπειρωτικές ακτές, αποτέλεσαν σταθερές ζωής που επηρέασαν καθοριστικά την οικιστική συγκρότηση, την κοινωνική διάρθρωση και το οικονομικό πλαίσιο λειτουργίας των νησιωτικών και των παράκτιων κοινωνιών. Στο περιβάλλον αυτό τα λιμάνια, οι οργανωμένες δηλαδή εγκαταστάσεις ελλιμενισμού σε κάποιες μεγάλες πόλεις, αλλά και οι μικρές σκάλες με τις πρόχειρες αποθήκες, τα λιγοστά σπίτια και τη φτωχική υποδομή ή ακόμη και οι υπήνεμοι όρμοι όπου αγκυροβολούσαν τα ιστιοφόρα, σχημάτισαν ένα αόρατο αλλά ισχυρό δίκτυο επικοινωνιών και επαφών και ένα βασικό συντελεστή οικονομικής ανάπτυξης.

Αναζητώντας την ιστορία, όχι ως διαδοχική αφήγηση γεγονότων και εποχών αλλά ως αστραπιαίο φωτισμό σημαντικών ή και άσημων στιγμών

από την ιστορική διαδρομή συγκεκριμένων τόπων, ξεκινήσαμε αυτό το εγχείρημα. Όσον αφορά το ύφος γραφής και τον τρόπο προσέγγισης των τόπων επιχειρήθηκε ένα πείραμα. Ζητήθηκε από τους συγγραφείς να επιλέξουν ένα θέμα αγκιστρωμένο σε έναν τόπο-λιμάνι και να αφηγηθούν μία ιστορία· να αναπλάσουν δηλαδή ένα περιστατικό της «μεγάλης» ή της «μικρής» ιστορίας, όπως εκείνοι θα το θεωρούσαν πιο ελκυστικό και πρόσφορο –χρησιμοποιώντας δηλαδή την παραδοσιακή ιστοριογραφική αφήγηση ή τη μυθοπλασία– με τη δέσμευση όμως της επιστημονικής εγκυρότητας και τεκμηρίωσης.

Η απόφασή μας να σεβαστούμε τις προτιμήσεις των συγγραφέων, όχι μόνο ως προς το ύφος και την αμεσότητα της αφήγησης, αλλά και ως προς την ορθογραφία και τη στίξη, τον τρόπο της βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης και της εικονογράφησης, κρίθηκε επιβεβλημένη, αφού για όλους μας η προσπάθεια αυτή ήταν ένα πείραμα που απαιτούσε ελευθερία επιλογών.

Πάντως, απώτερος στόχος της απόπειρας αυτής δεν ήταν τόσο να πλουτίσει ο αναγνώστης τις εγκυκλοπαιδικές του γνώσεις, όσο να οσμιστεί «ζωντανές» στιγμές του παρελθόντος, να πάρει κάτι από την αύρα μιας εποχής, ιδιαίτερα μάλιστα αν τυχόν ο τόμος τον συνοδεύει κατά τη διάρκεια μιας περιήγησής του στο Αιγαίο. Για το λόγο αυτό, το χρονικό ανάπτυγμα των κειμένων, που φιλοξενούνται, επιδιώχθηκε να καλύπτει τη μακρά διάρκεια, από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι τα πιο πρόσφατα και η ανάπτυξη στο χώρο να ακολουθεί τα λιμάνια, τόπους επίσκεψης των σημερινών ταξιδιωτών.

Μιλήσαμε προηγουμένως για μια έκδοση πειραματική στη σύλληψή της, στοιχείο που αύξανε το ρίσκο ενός εγχειρήματος, που ούτως ή άλλως είχε ιδιοτυπίες: απαιτούσε τη συμμετοχή μεγάλου αριθμού επιστημόνων διαφορετικών εξειδικεύσεων αλλά και τη συνεργασία ενός δημόσιου ερευνητικού φορέα με μια μεγάλη Ανώνυμη Εταιρεία, σε ένα κοινό πρόγραμμα αμοιβαίου ενδιαφέροντος. Η άριστη συνεργασία που υπήρξε πιστεύουμε ότι είναι μια απτή απόδειξη ότι οι συνέργειες ερευνητικών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων είναι εφικτές και παραγωγικές, ακόμη και στο πεδίο των ανθρωπιστικών επιστημών, οι οποίες συχνά με ασύγγνωστη ελαφρότητα εγκαλούνται ως οικονομικά «μη επωφελείς». Ιδιαίτερα μάλιστα επιχειρήσεις, όπως ο Οργανισμός Λιμένος Πειραιώς, που εκ της θέσης τους και του μεγέθους τους παίζουν καίριο δημόσιο ρόλο, μπορούν να αναλάβουν την ευθύνη παρεμβάσεων, που ενδεχομένως δεν έχουν ως αποτέλεσμα το άμεσο οικονομικό κέρδος, αλλά

επενδύουν σε πιο μακροπρόθεσμες παρεμβάσεις, ικανές να συνδράμουν ευρύτερα στην ποιοτική αναβάθμιση των προσφερόμενων υπηρεσιών.

Το τελικό αποτέλεσμα θα το κρίνει βεβαίως ο αναγνώστης. Εμείς από την πλευρά μας οφείλουμε να αποδώσουμε και από εδώ τις οφειλόμενες –πολλές και σε πολλούς– ευχαριστίες, σε όσους με τη συμβολή τους επέτρεψαν να υλοποιηθεί η έκδοση, σε διάστημα μόλις δώδεκα μηνών.

Καταρχήν οφείλουμε θερμές ευχαριστίες στον Πρόεδρο και Διευθύνοντα Σύμβουλο του Οργανισμού Λιμένος Πειραιώς Α.Ε. κ. Γιώργο Ανωμερίτη, που παράλληλα με τη μακρά θητεία του στην πολιτική και στη διοίκηση μεγάλων δημόσιων και ιδιωτικών οργανισμών, αγαπά την ιστορία και έχει συγγράψει πολυάριθμες μελέτες, ιδιαίτερα για την πατρίδα του, τις Κυκλάδες. Η άμεση αποδοχή της πρότασης, η ταχύτατη διεκπεραίωση και η ενεργή αλλά διακριτική συμμετοχή του σε όλη τη διάρκεια του έργου υπήρξαν καθοριστικοί παράγοντες για την εκκίνηση και την ολοκλήρωσή του. Ευχαριστίες οφείλουμε επίσης για την άριστη συνεργασία στις διοικητικές υπηρεσίες του ΟΛΠ και στον υπεύθυνο του ιστορικού αρχείου του Μανώλη Γεωργουδάκη.

Εξαιρετικά θετική υπήρξε η υποδοχή του έργου και από τον δικό μας φορέα, το Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών και το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Ευχαριστούμε λοιπόν καταρχήν θερμά τον Διευθυντή του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών καθηγητή Ταξίαρχη Κόλια που αγκάλιασε το έργο και το ενέταξε στις δραστηριότητες του Ινστιτούτου. Ευχαριστίες οφείλουμε ακόμη για τη στήριξή τους στον Διευθυντή και Πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου του Ε.Ι.Ε. δρ. Βασίλειο Γρηγορίου και στις διοικητικές υπηρεσίες του Ιδρύματος, ειδικά στη Διευθύντρια Κεντρικής Διοίκησης Ιωάννα Πετροχείλου. Θερμά ευχαριστούμε επίσης τη συνάδελφο Ουρανία Πολυκανδριώτη για την ουσιαστική συμβολή της στην έκδοση. Η Κατερίνα Δέδε υπήρξε πολλαπλά συμπαραστάτης· εξάλλου, η «ιστορία» της για το Κατάκολο, την οποία αυθόρμητα μας διηγήθηκε ένα μεσημέρι που αυτοσχεδιάζαμε, ψάχνοντας πυξίδα για τα «ταξίδια στο Αιγαίο και στο Ιόνιο», μας έπεισε να ξεκινήσουμε· η Κωνσταντίνα Σιμωνετάτου συνέβαλε με προθυμία και υπομονή στην τυπογραφική εμφάνιση της ελληνικής και της αγγλικής έκδοσης· η Δήμητρα Πελεκάνου σχεδίασε τη μακέτα του εξωφύλλου, η Φιλίππα Χορόζη ανέλαβε τη γραμματειακή υποστήριξη και η Εύη Δελλή την επιμέλεια της αγγλικής έκδοσης· έχουν και από εδώ τις ευχαριστίες μας. Η παράλληλη μετάφραση των κειμένων στα αγγλικά, προς χρήση των ξένων επισκεπτών των νησιών του

Αιγαίου, είχε τις δικές της απαιτήσεις. Η κυρία **Deborah Brown Καζάζη**, δόκιμη μεταφράστρια ιστορικών και αρχαιολογικών κειμένων, έφερε εις πέρας με ιδιαίτερο ενθουσιασμό το δύσκολο εγχείρημα. Την ευχαριστούμε θερμά για την άριστη συνεργασία, καθώς και τον Φάνη Ρήγα, που προθυμοποιήθηκε να μας συνδράμει στην παραβολή των ελληνικών και αγγλικών κειμένων.

Ευχαριστούμε ακόμη την Εθνική Πινακοθήκη της Ελλάδος για την παραχώρηση της φωτογραφίας του πίνακα του Βασιλείου Χατζή, και τις κατά τόπους Εφορείες Αρχαιοτήτων για την πάντα πρόθυμη ανταπόκριση στην αναζήτηση φωτογραφικού υλικού. Ξεχωριστές ευχαριστίες στον Κωνσταντίνο Μπάνη για το πρωτότυπο σχέδιο που συνοδεύει την «ιστορία» της Κω, και στους Μιχάλη Ανδριανάκη, Δημήτρη Γεωργόπουλο, Αριστέα Γρατσέα, Ζήση Μελισσάκη, Ασπασία Παπαδάκη, Γρηγόρη Μαρτάκη, Μάχη Μαρούδα, Λεμονιά Χανάκη και Αθηνά Χατζηδημητρίου για τις φωτογραφίες των Χανίων, του Ναυπλίου, του Ηρακλείου, της Σύρου, του Ρεθύμνου, της Πάρου, της Μήλου και της Μυκόνου.

Θα κλείσουμε το σημείωμα αυτό με την έκφραση ειλικρινών από καρδιάς ευχαριστιών στους συγγραφείς, που μας εμπιστεύτηκαν τα κείμενά τους: τον Γιώργο Ανωμερίτη, την Κατερίνα Δερμιτζάκη, την Ευτυχία Λιάτα, τη Μαρίνα Λουκάκη, τον Χρήστο Λούκο, τον Ζήση Μελισσάκη, ο οποίος πρόθυμα μας διέθεσε και το πλούσιο φωτογραφικό του αρχείο, τον Παναγιώτη Μιχαηλάρη, την Άννη Μιχαηλίδου, την Ντίνα Μουστάνη, τον Θύμιο Νικολαΐδη, την Αγγελική Πανοπούλου, τη Χαρίκλεια Παπαγεωργιάδου, την Αναστασία Τούρτα, τον Κώστα Τσικνάκη και τον Άγγελο Χανιώτη. Καθένας τους ανταποκρίθηκε στα αυστηρά χρονικά περιθώρια, που έθεταν οι συμβατικές υποχρεώσεις του ιδιότυπου αυτού έργου, και δούλεψε με κέφι, δημιουργικότητα και φαντασία, για ένα εκδοτικό εγχείρημα, που απαιτούσε από όλους μας να υπερβούμε αλλά και ταυτόχρονα να διαφυλάξουμε την επιστημονική αυστηρότητα· να αφηγηθούμε, με τον τρόπο που οι πηγές μας αντανakλούν, περιστατικά, φαινόμενα, τρόπους σκέψης και κοινωνικές συνθήκες στα λιμάνια του Αιγαίου.

Ευγενία Δρακοπούλου – Δημήτρης Δημητρόπουλος

Σύρος

Ημέρες εξέγερσης στην Ερμούπολη της Σύρου (1862)

Η Ερμούπολη της Σύρου είναι δημιούργημα της Επανάστασης του 1821. Χιλιάδες πρόσφυγες, Χιώτες, Σμυρνιοί, Ψαριανοί και άλλοι, κατέφυγαν στο νησί, που επειδή είχε καθολικούς κατοίκους προστατευόταν από τα γαλλικά και αυστριακά πολεμικά πλοία. Θα φιλοξενηθούν από τους ντόπιους Συριανούς και παρά την αντίδρασή τους θα δημιουργήσουν γρήγορα μια ολόκληρη πόλη στα παράλια, στην οποία θα δώσουν το όνομα του Ερμή, θεού του εμπορίου. Με επικεφαλής τους Χιώτες, που είχαν διασυνδέσεις σε σημαντικά οικονομικά κέντρα της Μεσογείου, και εκμεταλλευόμενοι τις νέες συνθήκες που δημιούργησε ο πόλεμος για την ελληνική ανεξαρτησία, θα καταστήσουν την πόλη τους σπουδαίο διαμετακομιστικό κέντρο μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Η Ερμούπολη θα αναπτυχθεί ραγδαία μεταξύ των ετών 1830-1870, με κάποιες φυσικά διακυμάνσεις. Με 20.000-25.000 περίπου κατοίκους θα είναι για τέσσερις τουλάχιστον δεκαετίες η πολυπληθέστερη, αμέσως μετά την Αθήνα, πόλη του ελληνικού βασιλείου και ασφαλώς η πρώτη σε οικονομική και κοινωνική εξέλιξη. Εξάλλου, φιλοξενούσε ένα πλήθος ατόμων που συνεχώς πηγαινοέρχονταν για οικονομικούς λόγους και αναζήτηση καλύτερης τύχης. Οι πηγές μιλούν για έναν πληθυσμό περίπου 30.000 κατοίκων με πολλούς εργαζομένους σε εργαστήρια ή εργοστάσια και το λιμάνι. Το ναυπηγείο της Ερμούπολης είναι τότε το σημαντικότερο όλης της ευρύτερης περιοχής και η πόλη δίνει την εντύπωση ενός τεράστιου εργοταξίου. Ο Ν. Δραγούμης θα εκθειάσει, στα 1857, την καθαριότητά της, τις προσφερόμενες υπηρεσίες του Νοσοκομείου της, τα δημόσια και ιδιωτικά εκπαιδευτήριά της και θα αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «σύμπασα η Ερμούπολις μοι φαίνεται ως αχανές τι

εργοστάσιον»¹. Άλλοι θα σταθούν στα κτίριά της, δημόσια και ιδιωτικά, που σύντομα θα καταστήσουν την πόλη μια από τις ωραιότερες πόλεις της περιοχής. Είναι χαρακτηριστικό τι ανεφώνησε ο νέος και νεαρός βασιλιάς Γεώργιος Α΄ όταν δύο χρόνια μετά τα εδώ περιγραφόμενα γεγονότα, στα 1864, αντίκρινε την πόλη από το πλοίο: «Το Λίβερπουλ της Ελλάδος!».

Το λιμάνι της Ερμούπολης (φωτ. Ζήσης Μελισσάκης).

Το 1857, επίσης, η Ερμούπολη θα πετύχει, παρά τον ανταγωνισμό της αναπτυσσόμενης Πάτρας, να ορισθεί η Σύρος ως η έδρα της Εταιρείας Ελληνικής Ατμοπλοΐας, της πρώτης που ιδρύθηκε με αυτήν τη δραστηριότητα, μία ακόμα ένδειξη του σημαντικού της οικονομικού ρόλου στο ελληνικό κράτος. Όλες αυτές οι δραστηριότητες οδηγούν στη συσσώρευση πλούτου σε μερικές κοινωνικές ομάδες, στη διαμόρφωση σαφέστερων κοινωνικών διαφοροποιήσεων και στις απαρχές κάποιων ταξικών συνειδητοποιήσεων.

Στις παραμονές της δεκαετίας του 1860 διάφορα μηνύματα έδειχναν ότι η προνομιακή θέση της Ερμούπολης στο διαμετακομιστικό εμπόριο θα απειληθεί από τις δομικές

1. Ν. Δραγούμης, «Τετραήμερος αποδημία εις Σύραν», *Νέα Πανδώρα*, τ. 7 (1856-1857), σ. 253-255, 305-308.

αλλαγές στη διεξαγωγή του εμπορίου, με την αυξανόμενη χρησιμοποίηση των ατμοπλοίων στη ναυσιπλοΐα ή τις αλλαγές που εγκαινιάστηκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία με το Τανζιμάτ αμέσως μετά τη λήξη του Κριμαϊκού Πολέμου. Ωστόσο, στους περισσότερους παρέμενε η αισιοδοξία ότι κάποιες αρρυθμίες στη ροή του εμπορίου οφείλονταν σε συγκυριακά πολιτικά ή οικονομικά φαινόμενα που δεν απειλούσαν τις υπάρχουσες ισορροπίες.

Το 1830, με την προβολή φιλελεύθερων απόψεων, πολλοί Ερμουπολίτες θα αντιδράσουν στην απόπειρα του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια να χωρίσει σε κατηγορίες τους εμπόρους και να εξασφαλίσει τη φορολόγησή τους, και το 1831 η πόλη τους θα αποτελέσει ένα από τα σημαντικότερα κέντρα του αντικαποδιστριακού αγώνα. Θα δεχθούν, όπως και οι περισσότεροι Έλληνες, με ανακούφιση και αισιοδοξία την άφιξη του βασιλιά Όθωνα το 1833. Ανακούφιση, γιατί θα τερματιζόταν ο εμφύλιος πόλεμος που ξέσπασε λίγο μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια (27 Σεπτεμβρίου 1831) και πλην των άλλων έπληττε καίρια το εμπόριο, και αισιοδοξία, γιατί στο πλαίσιο μιας εξουσίας που έχαιρε της υποστήριξης των μεγάλων δυνάμεων ενυπήρχαν οι προϋποθέσεις για την οργάνωση μιας ευνομούμενης πολιτείας. Θα αντιδράσουν, ωστόσο, κι αυτοί όταν η βασιλική εξουσία θα αρνηθεί επιμόνως την παραχώρηση συντάγματος.

Τα όσα θα αφηγηθούμε εντάσσονται στην τελική φάση αμφισβήτησης του τρόπου με τον οποίο άσκησε την εξουσία του ο Όθων, ο οποίος αναγκάστηκε μεν να παραχωρήσει το σύνταγμα του 1844, ωστόσο συνέχεια το καταστρατηγούσε, ενώ η αλτρωτική του πολιτική, χωρίς τις αναγκαίες προϋποθέσεις επιτυχίας της, προκαλούσε την αντίδραση των δυτικών μεγάλων δυνάμεων και αύξανε τα αδιέξοδα στο εσωτερικό. Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1850 οι αντιοθωνικές ενέργειες πύκνωσαν, με επικεφαλής τους φοιτητές του Πανεπιστημίου που εξέφραζαν σε μεγάλο βαθμό νέες κοινωνικές ομάδες, των οποίων η παρουσία γινόταν όλο και περισσότερο αισθητή στην πρωτεύουσα και τα άλλα αστικά κέντρα. Οι αφοσιωμένες στον Όθωνα κυβερνήσεις αντέδρασαν με αυταρχικά και κατασταλτικά μέτρα, ενώ ο

βασιλιάς απέρριψε συμφιλιοτικές προτάσεις για μια εκτόνωση με λελογισμένες υποχωρήσεις στα αιτήματα της αντιπολίτευσης. Η εξέγερση της φρουράς του Ναυπλίου (1 Φεβρουαρίου – 8 Απριλίου 1862)², στο πλευρό της οποίας τάχθηκε σχεδόν το σύνολο των κατοίκων της πόλης, έδωσε στην αντικυβερνητική διαμαρτυρία επαναστατικό χαρακτήρα. Η Κυβέρνηση αντέδρασε με την αποστολή ισχυρών στρατευμάτων που πολιορκήσαν το Ναύπλιο και σύντομα οι πρώτοι νεκροί θα κορυφώσουν την κρίση.

Η Ερμούπολη δεν θα μείνει ασυγκίνητη στα όσα διαδραματίζονταν στο Ναύπλιο από τον Φεβρουάριο του 1862.

Η πρώτη ημέρα της εξέγερσης

Την πρωτοβουλία είχαν κυρίως τρία άτομα: ο ανθυπολοχαγός του Πεζικού Ν. Λεωτσάκος, που δεν έκρυβε την αντίθεσή του για το ότι χυνόταν αδελφικό αίμα· είχε υπό την εξουσία του μικρό στρατιωτικό τμήμα, το μόνο τότε στο νησί, το οποίο αποτελούσε μέρος του τάγματος του αρχηγού της επανάστασης στο Ναύπλιο Αρτέμη Μίχου. Ο ανθυπολοχαγός του Πυροβολικού Περικλής Μωραϊτίνης (γιος του προέδρου του Αρείου Πάγου Αριστείδη Μωραϊτίνη), που βρισκόταν στο νησί εξόριστος για την αντικυβερνητική του στάση. Ο σχολάρχης Αριστοτέλης Τσάτσος, ο οποίος μόλις είχε υποβάλει την παραίτησή του στα μέσα Φεβρουαρίου για να μην υπηρετεί μια Κυβέρνηση που θεωρούνταν υπεύθυνη για την αδελφοκτόνο σύγκρουση, και φαίνεται ότι είχε βασικό ρόλο στις αντικυβερνητικές δραστηριότητες που είχαν προηγηθεί, καθώς επηρέαζε μαθητές και τους γονείς τους· λίγο νωρίτερα, το 1859, φέρεται να έχει συμμετάσχει στο σώμα των Ελλήνων Γαριβαλδινών για την ένωση της Ιταλίας.

Προς τα ξημερώματα της Τετάρτης 28 Φεβρουαρίου 1862 ο Λεωτσάκος με τους άνδρες του μετέβη στην κεντρική πλατεία της Ερμούπολης –όπου τότε δεν είχε ακόμη κτιστεί το μνημειώδες δημαρχείο που δεσπόζει σήμερα

2. Για την εξέγερση του Ναυπλίου βλ. κυρίως Αναστ. Αθ. Γούναρης, *Η Ναυπλιακή επανάσταση (1 Φεβρουαρίου – 8 Απριλίου 1862). Ιστορική μελέτη*, έκδ. β' αυξημένη και βελτιωμένη, εκδ. ΔΗ.Κ.Ε.Ν., Αθήνα 2010 (α' έκδ. 1962). Βλ. και Μιχαήλ Γ. Λαμπρινίδης, *Η Ναυπλία από των αρχαιότατων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς. Ιστορική μελέτη*, έκδ. β', Αθήνα 1950, σ. 336-350.

στην πόλη– και πυροβολώντας και φωνάζοντας «Ζήτω το Έθνος», «Ζήτω το Σύνταγμα» κάλεσε τους προσερχόμενους πολίτες να οπλιστούν για τον εθνικό σκοπό. Στο κίνημα προσχώρησαν πολλοί δυσσαρεστημένοι με το καθεστώς Ερμουπολίτες, μεταξύ των οποίων έμποροι, δικηγόροι κ.λπ., καθώς και παρεπιδημούντες εμπορευόμενοι, ναυτικοί και άλλοι, που για διάφορους λόγους, κυρίως οικονομικούς, βρίσκονταν στο νησί. Οι πολλοί, ο λαός, ο όχλος για άλλους, οπλίστηκαν με όπλα που πάρθηκαν από τη Χωροφυλακή, από τους πυροσβέστες που προσχώρησαν στο κίνημα, από την ατμοπλοϊκή εταιρεία, από καταστήματα και αποθήκες. Όσοι ήταν έγκλειστοι στις φυλακές, αφέθηκαν ελεύθεροι. Ο νομάρχης και ο μοίραρχος της Χωροφυλακής, μπρος στο μέγεθος των εξεγερθέντων, δεν προέβησαν καμία αντίσταση και μαζί με τον εισαγγελέα, τον ταμία και τις άλλες δημόσιες αρχές κατέφυγαν στον οχυρό λόφο της Άνω Σύρου, που παρέμεινε πιστή στο καθεστώς. Η τηλεγραφική επικοινωνία διακόπηκε.

Οι αρχηγοί του κινήματος, «επί κεφαλής μεγίστου αριθμού οπλοφόρων», έσπευσαν στο δημαρχείο και με ένοπλους απεσταλμένους κάλεσαν τις δημοτικές αρχές να συνέλθουν εκτάκτως. Ο δήμαρχος Αμβρόσιος Δαμαλάς και τα μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου, μεταξύ των οποίων και σημαντικοί παράγοντες της πόλης, προσχώρησαν στα αιτήματα των στασιαστών: με απανωτά ψηφίσματα επιδοκίμασαν το «κίνημα του λαού της Ερμουπόλεως» και συμμερίστηκαν τις αρχές του, διόρισαν επταμελή επιτροπή από δημοτικούς συμβούλους και εκπροσώπους των πολιτών, για να συνεδριάζει διαρκώς με το Δημοτικό Συμβούλιο και την τριμελή στρατιωτική επιτροπή που εκπροσωπούσε το κίνημα (Λεωτσάκο, Μωραϊτίνη, Τσάτσο), συνέστησαν στη διεύθυνση της Ελληνικής Ατμοπλοϊκής Εταιρείας να παραχωρήσει στους στασιαστές τα ατμόπλοια «Καρτερία» και «Οθων», ενέκριναν να δοθούν στους εξεγερθέντες μεγάλες ποσότητες πυρίτιδας και σφαιρών και, επειδή τελικά δεν εξασφαλίστηκε πρόσβαση στα ευρισκόμενα στο Δημόσιο Ταμείο ποσά, εγγυήθηκαν τη χορήγηση από το υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας 50.000 δραχμών στη στρατιωτική επιτροπή για τις ανάγκες του κινήματος.

Μας λείπει η εικόνα των γεγονότων από τη μεριά όσων είχαν την πρωτοβουλία της εξέγερσης και όσων ένθερμα συμμετείχαν σ' αυτήν. Είμαστε, επομένως, αναγκασμένοι να χρησιμοποιήσουμε τις έως τώρα διαθέσιμες μαρτυρίες, που προέρχονται κυρίως από τα κείμενα των δημοτικών αρχών

και τα λεγόμενα δύο συριανών εφημερίδων, οι οποίες κάλυψαν αργότερα το γεγονός, γιατί αμέσως μετά την 28η Φεβρουαρίου και για δύο μήνες περίπου διακόπηκε η κυκλοφορία τους. Μπορούμε, ωστόσο, να φανταστούμε τον ενθουσιασμό των εξεγερθέντων, τους πύρινους λόγους των ρητόρων, τις έντονες συζητήσεις, τα συνθήματα, τις σημαίες τους (μια πηγή αναφέρει και κάποιες κόκκινες), τις ποικίλες φορεσιές τους, καθώς βρέθηκαν δίπλα-δίπλα στρατιωτικοί, πολίτες ένοπλοι και μη, Έλληνες (δημότες Ερμούπολης ή ετεροδημότες) και κάποιοι ξένοι που είτε είχαν εγκατασταθεί στην πόλη είτε βρίσκονταν σ' αυτήν για εμπορικούς ή άλλους λόγους. Οι εργασίες στο λιμάνι, τα βυρσοδεψεία και τις άλλες βιοτεχνίες-βιομηχανίες σταμάτησαν, τα καταστήματα έκλεισαν, τα ελληνικά και ξένα πλοία που έφταναν δεν έβρισκαν τους υπαλλήλους του τελωνείου και του λιμεναρχείου για να ξεφορτώσουν τα προϊόντα τους, οι αρχές είχαν εγκαταλείψει τις θέσεις τους. Γενικά, η πόλη βρισκόταν σε αναβρασμό, ομάδες ενόπλων διέτρεχαν τους δρόμους, οι φωταβίες το βράδυ ήταν μεγάλες, και ενώ οι πολλοί, ο λαός, φαίνεται να έβλεπαν στην εξέγερση την αφετηρία μιας θετικής αλλαγής, άλλοι, κυρίως από τους έχοντες, άρχισαν να φοβούνται για το πού θα μπορούσε να οδηγήσει αυτή η ξαφνική και ανεξέλεγκτη δύναμη του πλήθους. Τους φόβους αυτούς συμμαρζίζονταν και τα περισσότερα μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου.

Ας σταθούμε περισσότερο στη στάση που τήρησε το Δημοτικό Συμβούλιο: είχε καταδικάσει το κίνημα του Ναυπλίου, μόλις αυτό ξέσπασε, με το ψήφισμα της 4ης Φεβρουαρίου 1862 και είχε εκφράσει την ευχή να κατασταλεί γρήγορα η αποστασία και να αποκατασταθεί η τάξη «διά της πατρικής φροντίδος και ενεργείας της Βασιλικής Κυβερνήσεως». Στις 28 Φεβρουαρίου επικαλέστηκε έλλειψη αυτής ακριβώς της πατρικής φροντίδας για να δικαιολογήσει την προσχώρησή του στο κίνημα, επισημαίνοντας ότι η Κυβέρνηση έλαβε «άτοπα» μέτρα, που οδήγησαν στο να χυθεί αδελφικό αίμα. Λίγο μετά ο δήμαρχος με διακήρυξή του γνωστοποίησε στους Ερμούπολίτες την παραπάνω απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου καθώς και τη σύσταση επταμελούς Επιτροπής για να «διευθύνει» την πόλη, δηλαδή να καλύψει το κενό εξουσίας μετά την ουσιαστική κατάργηση του νομάρχη και των άλλων κυβερνητικών αρχών, εγγυήθηκε την ασφάλεια της πόλης και κάλεσε τους εξεγερθέντες να γυρίσουν στα σπίτια τους και στις εργασίες τους. Ζήτησε επίσης από τους συμπολίτες του να παρακολουθήσουν

τη δοξολογία στην κεντρική πλατεία όπου θα εκφραζόταν ευχή υπέρ του μεγαλείου της Ελλάδος. Ας σημειωθεί πάντως ο ισχυρισμός του δημάρχου ότι ο λαός της Ερμούπολης επέδειξε ενόπλως την αποδοκιμασία του για την κυβερνητική πολιτική κάνοντας χρήση του άρθρου του συντάγματος που ανέθετε στον πατριωτισμό των Ελλήνων την τήρησή του. Στην Ερμούπολη, όπως και στις άλλες επαναστατικές εστίες, δεν έγινε καμία αναφορά στο πρόσωπο του βασιλιά, αλλά στην Κυβέρνησή του που τον παρέσυρε σε μια αδιέξοδη και αντίθετη προς το σύνταγμα πολιτική.

Αυτές οι μεταλλάξεις των θέσεων της δημοτικής αρχής, που σε πρώτο επίπεδο δείχνουν έναν καιροσκοπισμό, χρειάζονται μια άλλη ερμηνεία. Κατ' αρχήν νομίζω ότι μπορούμε να ισχυριστούμε ότι εκφράζουν σε γενικές γραμμές τις απόψεις των ηγετικών ομάδων της Ερμούπολης, κυρίως των μεγαλεμπόρων, εκπρόσωποι των οποίων είναι και μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου. Επίσης, νομίζω ότι δεν θα αστοχούσαμε αν αποδίδαμε κεντρικό ρόλο στα όσα συνέβησαν, στις απόψεις και ενέργειες του δημάρχου Αμβροσίου Δαμαλά, από τους σπουδαιότερους οικονομικούς παράγοντες της πόλης. Γνωρίζουμε με ποια αυταπάρηση και ηγετικές ικανότητες αντιμετώπισε μια μεγάλη κρίση που έπληξε την Ερμούπολη το 1854. Πρόκειται για τη χολέρα που μετέδωσαν στο ελληνικό κράτος τα αγγλογαλλικά στρατεύματα, τα οποία απέκλεισαν τα κυριότερα λιμάνια της χώρας για να αναγκάσουν την ελληνική Κυβέρνηση να τηρήσει αυστηρή ουδετερότητα κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου. Και ενώ στην Αθήνα και αλλού οι δημοτικές αρχές και άλλοι κυβερνητικοί παράγοντες εγκατέλειψαν τις θέσεις τους μπροστά στην επιδημία, αφήνοντας αβοήθητους τους ασθενέστερους πολίτες, που κυρίως επλήγησαν, ο Δαμαλάς με προσωπική εποπτεία συγκράτησε τη λειτουργία των θεσμών, μερικούς τους έκανε πιο αποτελεσματικούς, και γενικά έδωσε την αίσθηση στους Ερμούπολίτες ότι δεν εγκαταλείφθηκαν στη μοίρα τους³. Ειπώθηκε χαρακτηριστικά ότι ο Δαμαλάς διηύθυνε το Δήμο της Ερμούπολης όπως το εμπορικό του κατάστημα που διατηρούσε στην πόλη.

Κάπως έτσι μπορούμε να τον φανταστούμε ότι έδρασε και στην κρίση του Φεβρουαρίου-Μαρτίου 1862. Μπρος στο κίνημα του Λεωτσάκου, που

3. Βλ. Χ. Λούκος, «Επιδημία και κοινωνία. Η χολέρα στην Ερμούπολη της Σύρου (1854)», *Μνήμων*, 14 (1992), σ. 49-69.

αν και διέθετε μικρή στρατιωτική δύναμη είχε μεγάλο κύρος λόγω της προηγούμενης δράσης του το 1854 –είχε, ως λοχίας τότε και υπό τις διαταγές του στρατηγού Χατζηχρήστου, πολεμήσει το 1854 στη Θεσσαλία για την εξέγερση των Χριστιανών–, και μπρος στη μεγάλη, όπως όλες οι μαρτυρίες δείχνουν, ανταπόκριση του κινήματος στους Ερμούπολίτες, δυσαρεστημένους από τη γενικότερη πολιτική των κυβερνήσεων που ο Όθων κρατούσε στην εξουσία, δεν δίστασε να υποστηρίξει με συγκεκριμένα μέτρα το κίνημα. Το σημαντικότερο για τον Δαμαλά και τους άλλους εκπροσώπους των ηγετικών ομάδων ήταν με ποιο τρόπο η στάση να μην αποβεί μοιραία για τον σημαντικό οικονομικό ρόλο που η πόλη τους διαδραμάτιζε στο εμπόριο Ανατολής και Δύσης.

Εξίσου σημαντικός απέβαινε και ο τρόπος με τον οποίο ο λαός (δηλαδή οι πολλοί), που με τον ξεσηκωμό και τον εξοπλισμό του αναδείχθηκε σε σημαντικό παράγοντα των εξελίξεων, θα μπορούσε να χειραγωγηθεί, ώστε μια εξέγερση με πολιτικούς στόχους να μη μετατραπεί σε κοινωνική έκρηξη και αναρχία, με αναπόφευκτες συγκρούσεις που θα απειλούσαν τις περιουσίες και τις ιδιοκτησίες των πολιτών.

Είναι πολύ πιθανό ότι τόσο ο Δαμαλάς, αν και γνωστός για την αφοσίωσή του στον Όθωνα και τον βασιλικό θεσμό (για την αφοσίωσή του μάλιστα αυτή είχε κατακριθεί), όσο και πολλοί από τους ομοϊδεάτες του να μη συμφωνούσαν πλέον κι αυτοί με τον τρόπο που ο Όθων αντιμετώπιζε τη διογκούμενη αντιπολίτευση εναντίον της πολιτικής των κυβερνήσεων που με την παρέμβασή του σχημάτιζονταν, ιδιαίτερα όταν από τη δεκαετία του 1850 η αντιπολίτευση αυτή είχε ποιοτικά αναβαθμιστεί με τη συμμετοχή της νεολαίας καθώς και πολλών εκπροσώπων των μεσαιών στρωμάτων⁴. Πρόσφατα μάλιστα οι κυβερνητικές επεμβάσεις στις βουλευτικές εκλογές του 1859 καθώς και η απόρριψη των μέτρων που πρότεινε ο πρωθυπουργός Κ. Κανάρης για την άρση του πολιτικού αδιεξόδου είχαν δημιουργήσει και στην Ερμούπολη έντονη δυσαρέσκεια ακόμα και στους φανατικούς φιλοβασιλικούς.

Η ιδέα όμως μιας εξέγερσης φόβιζε αυτήν την ηγετική ομάδα της Ερμούπολης γιατί θα μπορούσε να καταντήσει ανεξέλεγκτη, ιδιαίτερα σε

4. Για μια ισορροπημένη ανάλυση των ποικίλων δυσαρεσκειών κατά του οθωνικού καθεστώτος βλ. G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, μτφρ.: Θόδωρος Παρασκευόπουλος, τ. Α', ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004, το κεφάλαιο «Η νέα γενιά», σ. 320-360, και για το εδώ εξεταζόμενο θέμα κυρίως τις σ. 353-360.

μια πόλη όπως η Ερμούπολη όπου, όπως αναφέρθηκε, οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις ήταν πλέον ορατές και επομένως δεν μπορούσαν να λείψουν κάποιοι φόβοι, έστω και υπερβολικοί, ότι ο λαός εξεγειρόμενος και οπλιζόμενος δεν θα πειθαρχούσε στις εντολές των οικονομικά και κοινωνικά ισχυρών. Τα όσα είχαν συμβεί στην Ευρώπη το 1848-1849 με την εξέγερση των λαών κατά των αυταρχικών καθεστώτων και κυρίως η κοινωνική εξέγερση των λαϊκών τάξεων στο Παρίσι τον Ιούνιο του 1848, που είχε αιματηρά κατασταλεί, ήταν γνωστά στις ομάδες αυτές και, αν και οι κοινωνικές πραγματικότητες ήταν διαφορετικές, οι φόβοι δεν έλειπαν. Άλλοι επίσης φόβοι, περισσότερο πολιτικοί, των εμφυλίων πολέμων της Ελληνικής Επανάστασης, δεν είχαν ξεχαστεί από όσους τους είχαν βιώσει και ήταν γνωστοί στους νεότερους.

Δεν εκπλήσσει, επομένως, ότι με εισήγηση του δημάρχου το Δημοτικό Συμβούλιο της Ερμούπολης καταδίκασε, με το ψήφισμα της 4ης Φεβρουαρίου, το αντιοθωνικό κίνημα του Ναυπλίου. Όταν όμως ξέσπασε το ίδιο κίνημα και στην πόλη τους και σ' αυτό προσχώρησε μεγάλο μέρος των πολιτών, οι δημοτικές αρχές δεν είχαν άλλη επιλογή από το να προσχωρήσουν σ' αυτό για να το ελέγξουν στο μέτρο του δυνατού. Αναφέρθηκε ότι η διαχείριση του κινήματος ανατέθηκε σε επταμελή επιτροπή, που μαζί με το Δημοτικό Συμβούλιο θα συνεργαζόταν με τους αρχηγούς των στασιαστών. Ο έλεγχος αυτός διευκολύνθηκε όταν οι επικεφαλής της εξέγερσης στρατιωτικοί καθώς και ο σχολάρχης Τσάτσος αποφάσισαν να μην καταστήσουν την Ερμούπολη βάση των διεκδικήσεών τους, αλλά να πλεύσουν στο κοντινό νησί της Κύθνου για να απελευθερώσουν τους εκεί εκτοπισμένους πολιτικούς αντιπάλους της Κυβέρνησης.

Η δεύτερη ημέρα της εξέγερσης

Το πρωί της επομένης, Πέμπτη, 1 Μαρτίου 1862, οι στασιαστές, αφού όπλισαν με κανόνια το ατμόπλοιο «Καρτερία», επιβίβασαν σ' αυτό το τμήμα της φρουράς Σύρου, πυροσβέστες και ένοπλους πολίτες, και αφού παρέλαβαν και ένα μικρό στρατιωτικό απόσπασμα που βρισκόταν στην Τήνο, 200 περίπου άνδρες συνολικά έπλευσαν προς την Κύθνο, με πλοίαρχο τον Β. Ορλώφ. Εκεί βρίσκονταν 10 πολιτικοί κρατούμενοι, οι Επ. Δεληγιώργης, Δ. Καλλιφρονάς, Αθ. Πετσάλης, Οδ. Ιάλεμος κ.ά. Η απελευθέρωσή τους έγινε χωρίς προβλήματα. Όλοι επιβιβάστηκαν στην «Καρτερία» και, όπως

φαίνεται, σκόπευαν να μεταβούν στη Χαλκίδα, να απελευθερώσουν και τους εκεί πολιτικούς κρατουμένους και μετά να αποβιβαστούν στην Αττική. Πριν όμως απομακρυνθούν από την ακτή έφθασε το ατμόπλοιο «Αμαλία», που η Κυβέρνηση είχε στείλει στην περιοχή και το οποίο είχε μεγαλύτερη δύναμη πυρός, και ανάγκασε έτσι την «Καρτερία» να προσορμιστεί. Οι στασιαστές αποβιβάστηκαν, ακολούθησε συμπλοκή με τα πιστά στον Όθωνα στρατεύματα, που με επικεφαλής τον λοχαγό Δ. Τζίρο βγήκαν κι αυτά στην ξηρά. Νίκησαν τελικά οι κυβερνητικοί. Μεταξύ των νεκρών ο Λεωτσάκος, ο Μωραϊτίνης, και από τους εκτοπισμένους πολιτικούς ο φοιτητής Αγαμέμνονας Σκαρβέλης, γιός του συνταγματάρχη Νικόλαου Σκαρβέλη. Στους κυβερνητικούς περιήλθε και η «Καρτερία» με όσα έφερε πολεμοφόδια και χρήματα.

Η Κυβέρνηση της Αθήνας, με πρωθυπουργό τον Αθανάσιο Μιαούλη, είχε αντιδράσει άμεσα στο κίνημα του Λεωτσάκου και των συνεργατών του, γιατί ήταν σημαντικό να επαναφέρει πολύ γρήγορα την Ερμούπολη υπό τον έλεγχό της, δεδομένου ότι από τα τελωνεία της προερχόταν βασικό τμήμα των κρατικών εσόδων και θα ήταν επικίνδυνο τα έσοδα αυτά να χρησιμοποιηθούν από τους αντικυβερνητικούς. Επί πλέον, το παράδειγμα της Ερμούπολης θα μπορούσε να υιοθετηθεί και από άλλες εμπορικές πόλεις, όπως η Πάτρα. Όσα κυβερνητικά όργανα στάλθηκαν επί τόπου για να καταστείλουν το κίνημα αντιμετώπισαν τους στασιαστές ως επίορκους, καταδικάζοντας ιδιαίτερα τους συμμετέχοντες στρατιωτικούς. Ακραία πράξη αυτής της συμπεριφοράς ήταν η γύμνωση, από τους άνδρες του υπαξιωματικού Δ. Χρυσοβέργη, των νεκρών της Κύθνου και η καθυστερημένη ταφή τους.

Ενώ συνέβαιναν τα τραγικά γεγονότα της Κύθνου την 1η Μαρτίου, στην Ερμούπολη ο έλεγχος της κατάστασης περιήλθε σταδιακά, με την απουσία των ηγετών της στάσης, αποκλειστικά στα χέρια του δημάρχου και της επταμελούς επιτροπής. Αν και στην επιτροπή αυτή μετείχαν και εκπρόσωποι των εξεγερθέντων, όπως ο φιλελεύθερος Λεωνίδας Ευμορφόπουλος, δεν φαίνεται όμως ότι μπόρεσαν να διαφοροποιηθούν από την πολιτική που χάραξε ο δήμαρχος και οι συνεργάτες του.

Ας δούμε πώς έδρασαν οι τελευταίοι: μόλις αναχώρησε, το πρωί της 1ης Μαρτίου, το ατμόπλοιο με τους στρατιωτικούς και πολλούς άλλους, τους πιο ένθερμους, για την Κύθνο, προσπάθησαν, και φαίνεται ότι το πέτυχαν,

να ελέγξουν τους χωρίς στρατιωτική παρουσία και ηγεσία οπλισμένους πολίτες, με το διορισμό προσωρινής αστυνομικής επιτροπής που συγκρότησε εθνοφυλακή, στην οποία εντάχθηκαν και εξεγερμένοι αντικυβερνητικοί· για την όλη δαπάνη εξουσιοδοτήθηκε ο δήμαρχος να κάνει έρανο μεταξύ των Ερμούπολιτών. Και προς διευκόλυνση αυτού του στόχου, φρόντισαν, μέσα στην ένταση των ημερών αυτών, να μη σταματήσουν τα μεγάλα δημοτικά έργα για την κατασκευή της Λέσχης και του Θεάτρου⁵, που απασχολούσαν πολλούς εργαζομένους. Φαίνεται επίσης ότι παρώθησαν, και το πέτυχαν, να πείσουν κάποιους να ανοίξουν τα εμπορικά καταστήματά τους. Παρακάλεσαν επίσης τον καταφυγόντα στην Άνω Σύρο νομάρχη, αφού επικρατούσε ησυχία και τάξη, να επιτρέψει στις δικαστικές, λιμενικές και λοιπές αρχές της πόλης να επανέλθουν στις θέσεις τους, ώστε να συνεχιστούν ομαλά οι οικονομικές δραστηριότητες. Ο ίδιος ο δήμαρχος διαβεβαίωσε τον ευρισκόμενο στην Άνω Σύρο επαρχιακό ταμιά ότι το Δημόσιο Ταμείο φυλάσσεται ασφαλώς και φαίνεται ότι συνήργησε στο να αποφευχθεί στην αρχή της εξέγερσης η τόσο επικίνδυνη για τον συμβολισμό της λήστευση των κρατικών εσόδων. Γενικά, ήθελαν να δώσουν την εντύπωση ότι δεν επρόκειτο για στάση αλλά για μια δυναμική διαμαρτυρία απέναντι στην ακολουθούμενη κυβερνητική πολιτική. Σε επίπεδο συμβολισμού, από την αρχή της εξέγερσης απομακρύνθηκαν οι επαναστατικές σημαίες και κυριάρχησε η γαλανόλευκη.

Η τρίτη και η τέταρτη ημέρα: τερματισμός της στάσης

Την Παρασκευή 2 Μαρτίου, ο επικεφαλής των κυβερνητικών στρατευμάτων Τσίρος επιβίβασε στην κυριευθείσα «Καρτερία» τους συλληφθέντες πάλι πολιτικούς κρατούμενους, καθώς και αιχμαλώτους από τους ηττηθέντες αντικυβερνητικούς (ο Τσάτσος φαίνεται ότι διέφυγε), και με τμήμα των δυνάμεών του έπλευσε προς τη Σύρο. Οι ένοπλοι στασιαστές στην Ερμούπολη, βλέποντας προς το απόγευμα της ίδιας ημέρας το πλοίο να πλησιάζει, έσπευσαν στην προκουμιά, κάποιοι επιβαίνοντες σε πλοίαρια,

5. Πρόκειται για τη Λέσχη των Συριανών, κοντά στη σημερινή πλατεία της Ερμούπολης, και το Δημοτικό Θέατρο «Απόλλων», που άρχισε τις παραστάσεις του το 1864 και σήμερα λειτουργεί ανακαινισμένο. Αποτελούν και τα δύο σημαντικά κοσμήματα της νεοκλασικής Ερμούπολης.

να το προϋπαντήσουν, νομίζοντας ότι επέστρεφε με τους ελευθερωθέντες κρατουμένους της Κύθνου και φωνάζοντας «Ζήτω το Σύνταγμα», «Ζήτω η Ελευθερία». Πάγωσαν όταν διαπίστωσαν την αλήθεια και άκουσαν τις φωνές του Τσίρου και των ανδρών του: «Ζήτω ο Βασιλεύς», «Ζήτω η τάξις», «Κάτω η συνωμοσία».

Λίγες ώρες πριν φθάσουν οι στρατιώτες του Τσίρου στο λιμάνι, το Δημοτικό Συμβούλιο, φοβούμενο μια επέμβαση δυνάμεων πιστών στην Κυβέρνηση και τον βασιλιά και διαθέτοντας κάποιες σχετικές ανησυχητικές πληροφορίες από την Αθήνα και πριν ακόμη γίνουν γνωστά τα όσα τραγικά είχαν συμβεί στην Κύθνο, έστειλε στον Όθωνα έγγραφό του⁶ με το οποίο επιχειρούσε να δικαιολογήσει την όλη συμπεριφορά του χωρίς όμως να καταδικάζει τη στάση.

Τα πράγματα όμως εξελίχθηκαν διαφορετικά όταν το απόγευμα, όπως είδαμε, οι κυβερνητικές δυνάμεις του Τσίρου έφθασαν στο λιμάνι, έτοιμες να αποβιβαστούν. Ο δήμαρχος και οι περί αυτόν έσπευσαν τότε να ζητήσουν την προστασία των αγγλογαλλικών πολεμικών πλοίων που είχαν φθάσει στην Ερμούπολη για να προστατεύσουν τους υπηκόους των χωρών τους. Ισχυρίστηκαν ότι ποτέ δεν έπαυσε η νομιμοφροσύνη τους προς τον Όθωνα. Όταν αυτοί αρνήθηκαν την προστασία, αντί να αντισταθούν, προτίμησαν την υποταγή, ρίχνοντας την ευθύνη για όσα συνέβησαν στους

6. «Το κοινόν της Ερμούπόλεως εξ εμπόρων και βιομηχάνων κυρίως συγκείμενον, αποδοκιμάζει μεν παν στασιαστικόν κίνημα, τα μάλιστα όμως ενδιαφέρεται αφ' ετέρου εις την ευνομίαν και ευταξίαν. Την επιθυμίαν ταύτην πολλάκις μεν και άλλοτε εδήλωσε δι' ευχών ειρηνικώς εκφρασθεισών, νυν δε δι' εντονωτάτων διαδηλώσεων ών η έννοια είναι η βελτίωσις της Κυβερνητικής πορείας και η πατρική λύσις της κρίσιμου δυσχερείας εις ην ευρίσκειται το Έθνος σήμερον». Στη συνέχεια ικετεύεται ο Όθων να θεραπεύσει ταχέως το πρόβλημα και δινόταν η διαβεβαίωση ότι η δημοτική αρχή έχει εξασφαλίσει την τάξη, αφού οι διοικητικές αρχές εγκατέλειψαν τις θέσεις τους και αρνούσαν να επανέλθουν σ' αυτές. Και το έγγραφο κατέληγε: «Πεπίσμεθα ότι η Υ.Μ. πατρικώς φερομένη προς την Εμπορικην ταύτην Πόλιν δεν θέλει επιτρέψει κανέν καταναγκαστικόν μέτρον». Στο διαβιβαστικό του εγγράφου αυτού ο Δαμαλάς, αφού τόνισε ότι συμμεριζόταν τα όσα εκεί εκτίθεντο, καλούσε τον Όθωνα σύντομα και ειρηνικά να δώσει τέλος στην κρίσιμη θέση στην οποία βρισκόταν η Ερμούπολη. Ας σημειωθεί ότι στα δύο αυτά έγγραφα οι δημοτικές αρχές δεν ζητούν συγγνώμη για τη στάση τους αλλά, όπως ήδη τονίστηκε, την εμφανίζουν ως μια, πιο δυναμική, υπόμνηση προς τους κυβερνώντες να πολιτευθούν σύμφωνα με τη γενικότερη θέληση για αλλαγή πολιτικής που θα εξασφάλιζε και την ηρεμία στη χώρα. Τα έγγραφα βλ. στην εφημ. Ένωσις, αρ. 410 (12.5.1862): Α. Δαμαλάς προς Όθωνα, 2 Μαρτίου 1862· Δημοτικό Συμβούλιο Ερμούπόλεως προς Όθωνα, 2 Μαρτίου 1862.

νεκρούς πλέον αρχηγούς του κινήματος. Συγκεκριμένα, το Δημοτικό Συμβούλιο συνήλθε σε έκτακτη συνεδρίαση την επομένη, Σάββατο 3 Μαρτίου, και απέδωσε τη συμμετοχή του στο κίνημα στη βία που άσκησαν οι στρατιωτικοί αρχηγοί. Ισχυρίστηκε μάλιστα ότι οι πράξεις του έγιναν «καθ' υπαγόρευσιν» των αρχηγών αυτών» που μαζί με τους ένοπλους οπαδούς τους ήταν παρόντες στις συνεδριάσεις του Συμβουλίου. Επομένως, η δημοτική αρχή δεν είχε τη δυνατότητα να δράσει ελεύθερα, ακόμα και όταν αναχώρησαν οι αρχηγοί της στάσεως, επειδή «ο εγερθείς όχλος διετέλει ένοπλος και απειλητικός». Τώρα που λόγω των εξελίξεων ο λαός αυθορμήτως κατέθεσε τα όπλα και αποσύρθηκε στα ειρηνικά του έργα, το Συμβούλιο, αδέσμευτο πλέον, αποκηρύσσει τις πράξεις του κατά το τριήμερο της στάσης και επαναφέρει σε ισχύ το ψήφισμά του της 4ης Φεβρουαρίου, με το οποίο είχε αποδοκιμάσει το κίνημα του Ναυπλίου. Στο μεταξύ ο νομάρχης είχε κατεβεί από την Άνω Σύρο στην Ερμούπολη και είχε αναλάβει πάλι τα καθήκοντά του. Μαζί του επέστρεψαν και οι άλλες αρχές: ο αντιεισαγγελέας, ο μοίραρχος της Χωροφυλακής, ο λιμενάρχης, ο ταμίας, ο αστυνόμος, ο ειρηνοδίκης κ.λπ. Η επαναφορά των αρχών έγινε χωρίς να υπάρξει οιαδήποτε αντίσταση από τους ένοπλους στασιαστές, που παρέδωσαν τα όπλα⁷.

Το μόνο που μπορούσαν πλέον να επικαλεστούν ο δήμαρχος και το Δημοτικό Συμβούλιο της Ερμούπολης ήταν ότι φρόντισαν να διατηρήσουν την τάξη και την ασφάλεια της πόλης, που πράγματι πέτυχαν, και με την απόφασή τους να μην αντισταθούν εξασφάλισαν και την ομαλή υποταγή όλων των εξεγερθέντων και ένοπλων συμπολιτών τους. Όπως σημειώνεται: «αφωπλίσθη ολόκληρος ο λαός τη προτροπή του Δημάρχου και των Συμβούλων και ουδείς πλέον εφαινετο ένοπλος εν τη αγορά ειμή οι διορισθέντες πολιτοφύλακες»⁸.

7. Η πλήρης επικράτηση των κυβερνητικών ολοκληρώθηκε με την άφιξη στη Σύρο την ίδια μέρα και του ατμοπλοίου «Αμαλία», που αποβίβασε ενόπλους για να φρουρούν το Τελωνείο, το Ταμείο και άλλα δημόσια κτίρια. Ο διοικητής του ατμοπλοίου αυτού, παρά το γεγονός ότι ο δήμαρχος έσπευσε να τον διαβεβαιώσει ότι *μεταμέλησε το Δημοτικό Συμβούλιο* και όλα ήταν ήρεμα, επέκρινε την όλη στάση της δημοτικής αρχής και αρνήθηκε τον μεσολαβητικό ρόλο της στην αποκατάσταση της τάξης.

8. Είναι χαρακτηριστικό ότι και σε επικείμενο λόγο για τον Δαμαλά το 1869, αυτό που κυρίως τονίζεται για τη δράση του το 1862 είναι ότι εξασφάλισε την κινδυνεύουσα να διασλευθεί τάξη και εμπόδισε μια πολιτική πράξη να μετατραπεί σε κοινωνική ανατροπή που θα

Η ερμηνεία αυτή, ότι σε τελευταία ανάλυση «ουδόλως εστασίασεν η πόλις κατά της νομίμου αρχής», και παρά το γεγονός ότι 159 επιφανείς Ερμουπολίτες προσπάθησαν με υπόμνημά τους στις 7 Μαρτίου να δικαιολογήσουν πλήρως τη διαχείριση της κρίσης από τις δημοτικές αρχές και να ζητήσουν συγχώρηση αν συνέβη κάτι επιλήψιμο, δεν ικανοποίησε την Κυβέρνηση, η οποία μετά τη λήξη και των Ναυπλιακών απέλυσε τον δήμαρχο Δαμαλά και διέλυσε το Δημοτικό Συμβούλιο Ερμουπόλεως⁹. Στις νέες δημοτικές εκλογές εξελέγη πάλι ο Δαμαλάς, ο οποίος όμως παραιτήθηκε¹⁰ και έτσι ο Όθων δεν βρέθηκε στη δύσκολη θέση να τον παρακάμψει διορίζοντας άλλον από τους τρεις πρώτους επιλαχόντες.

Λίγους μήνες αργότερα, αμέσως μετά την πτώση της πρώτης δυναστείας –στη δημιουργία των προϋποθέσεων για την ανατροπή της ασφαλώς είχε συμβάλει και η εξέγερση της Ερμούπολης– η δημοτική αρχή της πόλης θα σπεύσει να αποκαταστήσει τη μνήμη των πεσόντων στην Κύθνο με τη μετονομασία των πλατειών Όθωνος, Αμαλίας και Βαποριών σε Λεωτσάκου, Μωραϊτίνη και Σκαρβέλη. Ο Δήμος Ερμούπολης ανέλαβε, με μηνιαία επιχορήγηση 100 δρχ., και τη δαπάνη εκπαίδευσης του υιού του Λεωτσάκου. Τελέστηκαν παράλληλα μνημόσυνα «υπέρ των εν Κύθνω και Ναυπλίω πεσόντων υπέρ των εθνικών σκοπών». Επίσης αποζημιώθηκαν όλοι αυτοί που είχαν διαθέσει ή τους είχε αφαιρεθεί πολεμικό υλικό κατά τις ημέρες της αντιοθωνικής εξέγερσης.

Η πλατεία Λεωτσάκου θα μετονομαστεί σε πλατεία Μιαούλη, όταν το 1889 θα γίνουν, παρουσία του βασιλιά Γεωργίου Α', τα εγκαίνια του αγάλματος του ναυάρχου. Στην πλατεία αυτή δεσπόζει πάντα το Δημαρχείο

απειλούσε τις περιουσίες και θα έθετε σε κίνδυνο την «ευπορία» της Ερμούπολης: «...περί ενός μόνον τότε εφρόντιζε, περί της αποτροπής δηλονότι της διαρπαγής, και πώς να θέση εκποδών πάσαν αφορμήν συναφείας και συγχωνεύσεως των καθαρώς πολιτικών επαναστατών με τους εργάτας των κοινωνικών ανατροπών». Βλ. *Λόγος επικήδειος, εκφωνηθείς υπό του Καθηγητού του Εθνικ. Πανεπιστημίου Κ. Εμμανουήλ Κοκκίνου κατά την εν Ερμουπόλει Σύρου δημοτελή κηδείαν τού αοιδίμου Αμβροσίου Δαμαλά εν τω ιερῷ ναῷ του αγίου Νικολάου τη 28 Δεκεμβρίου 1869, Αθήνα 1870, σ. 21-22.*

9. Μεταξύ των εξαιρεθέντων από τη δοθείσα αμνηστία ήταν και τρεις που μετείχαν στα γεγονότα της Ερμούπολης: ο εκ των αρχηγών Αριστοτέλης Τσάτσος, το μέλος της επταμελούς Επιτροπής Ιωάννης Παλαιολόγος, δικηγόρος, και ο πλοίαρχος της «Καρτερίας» Βασίλειος Ορλώφ.

10. Αργότερα πήγε στη Μασσαλία όπου πέθανε. Ο νεκρός μεταφέρθηκε στην Ερμούπολη και στις 28 Δεκεμβρίου 1869 έγινε η κηδεία του.

Άποψη του Δημαρχείου της Ερμούπολης (φωτ. Ζήσης Μελισσάκης).

που κατασκευάστηκε με σχέδια του σάξωνα αρχιτέκτονα Ernst Ziller, ο οποίος δραστηριοποιήθηκε στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Από το μπαλκόνι πλέον του μνημειώδους αυτού κτιρίου θα απευθυνθούν στους οπαδούς τους πολλοί πολιτικοί, μεταξύ αυτών ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Νικόλαος Πλαστήρας και άλλοι, και στην πλατεία θα παρελάσουν οι μεταξικές νεολαίες, οι ιταλοί κατακτητές το 1941, οι άνδρες του ΕΛΑΣ μετά την απελευθέρωση (τον Οκτώβριο του 1944) της Σύρου από τους Γερμανούς και πριν τα Δεκεμβριανά, οι Ιερολοχίτες κ.λπ. Η ίδια η πλατεία θα είναι το κεντρικό σημείο σχόλης, διασκέδασης, επευφημίας ή διαμαρτυρίας των πολιτών. Οι πλατείες Μωραϊτίνη και Σκαρβέλη θα μετονομαστούν, το 1898, σε πλατείες Σταματίου Κ. Πρωΐου και αδελφών Μπαμπαγιώτου, όλοι τους μεγάλοι ευεργέτες του Δήμου. Μόνον μια παρακείμενη στην κεντρική πλατεία οδός, η Λεωτσάκου, ανακαλεί σήμερα στη μνήμη τους πρωταγωνιστές της εξέγερσης του 1862.

Επιλογή βιβλιογραφίας

Βασικές πηγές για όσα συνέβησαν στη Σύρο τις ημέρες της αντιοθωνικής εξέγερσης αποτελούν οι δύο συριανές εφημερίδες: *Ένωσις* και *Αστήρ των Κυκλάδων*. Από τις αθηναϊκές εφημερίδες, ο *Αιών* καλύπτει περισσότερο τα της Σύρου με τη δημοσίευση πολλών εγγράφων. Ως πηγή πρέπει να θεωρηθεί ο Τιμολέων Δ. Αμπελάς που ασφαλώς μεταφέρει απόψεις ατόμων που έζησαν τα γεγονότα: *Ιστορία της νήσου Σύρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Ερμούπολη Σύρου 1874 [φωτομηχανική επανέκδοση: 1998], σ. 683-687. Βλ. επίσης: Επαμεινώνδας Κ. Κυριακίδης, *Ιστορία του συγχρόνου ελληνισμού από της ιδρύσεως του Βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας, 1832-1892*, τ. Β', Αθήνα 1892, σ. 120-126· Τρύφων Ε. Ευαγγελίδης, *Ιστορία του Όθωνος, Βασιλέως της Ελλάδος (1832-1862)*, έκδ. β', Αθήνα 1894· Ανδρέας Κ. Φραγκίδης, *Ιστορία της νήσου Σύρου*, εκδ. Συλλόγου των εν Αθήναις & Πειραιεί Συριανών, Αθήνα 1975 [στον πρόλογο του χειρογράφου: 1895], σ. 476-481. Για αναλυτική τεκμηρίωση του παρόντος κειμένου βλ. το άρθρο, που εδώ σε μεγάλο βαθμό χρησιμοποιείται, του Χρήστου Λούκου, «Η αντιοθωνική εξέγερση στην Ερμούπολη (28 Φεβρουαρίου – 3 Μαρτίου 1862) και η ενδεχόμενη ιδιαιτερότητά της έναντι αυτής του Ναυπλίου και των άλλων πόλεων», *Ναυπλιακά Ανάλεκτα*, VIII = 150 χρόνια Ναυπλιακή Επανάσταση (1 Φεβρουαρίου – 8 Απριλίου 1862), *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου (Ναύπλιο, 12-14 Οκτωβρίου 2012)*, επιστ. επιμ.: Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης – Μαρία Βελιώτη-Γεωργοπούλου, Ναύπλιο 2013, σ. 155-176.

Χρήστος Λούκος